

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN ALİ TƏHSİL SİYASƏTİ

Tünzalə MUSAYEVA,

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun

Sosial psixologiya şöbəsinin

kiçik elmi işçisi və dissertantı

AÇAR SÖZLƏR: *müstəqillik, təhsil, milli dövlətçilik, universitet, cümhuriyyət.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *независимость, образование, национальная
государственность, университет, республика.*

KEY WORDS: *independence, education, national statehood, university, republic.*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-ci ilin may ayının 28-də öz suverenliyini elan etməklə müstəqillik tariximizdə yeni bir mərhələ yaratmışdır. Cümhuriyyətin siyasi, iqtisadi və hərbi baxımdan möhkəmlənməsi üçün həm dünya, həm də region dövlətləri ilə münasibətlərinin qurulması və müxtəlif sferalarda əməkdaşlığın genişləndirilməsi vacib məsələlərdən idi. Ona görə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkənin müstəqilliyinin tanınması və bu zəmində başqa dövlətlərlə münasibətlərin qurulması istiqamətində səylərini artırmışdır. Cümhuriyyət liderlərinin 23 ay ərzində apardığı xarici siyasət dünyada Azərbaycanın sivil, demokratik respublika kimi tanınmasında böyük rol oynamışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətində əvvəlcədən təcəssüm edilmiş azərbaycançılıq ideyasının qələbəsi sayəsində ötən yüzilliyin sonunda Azərbaycanın müstəqil dövlət quruluşunun dirçəlişi mümkün olmuşdur. Eyni zamanda, vaxtilə Cümhuriyyətin və müasir dövrdə Azərbaycanın qarşılaşdığı bir çox xarici siyasət problemlərinin oxşarlığı da diqqət cəlb edir. Lakin hazırda yaranan vəziyyət qlobal və regional siyasət kontekstində Cümhuriyyət dövründən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını xalqımızın istiqlal mübarizəsi tarixində çox mühüm hadisə hesab edən Prezident İlham Əliyev demişdir: **“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması tarixi hadisədir. İlk dəfə olaraq müsəlman aləmində demokratik respublika yaradılmışdır. Biz haqlı olaraq fəxr edirik ki, bu respublikanı Azərbaycan xalqı yaratmışdır. Bu, bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan xalqı böyük xalqdır, Azərbaycan xalqı azadlıqsevər, mütərəqqi xalqdır. Azərbaycan dövləti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının xatirəsinə böyük hörmətlə yanaşır”** [1].

Cümhuriyyətin yaranması Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında nə qədər böyük, mütərəqqi hadisə idisə, 71 sonra itirilmiş dövlət müstəqilliyinin bərpası da xalqımızın tarixində bir o qədər mühüm hadisə, tarixi inkişaf prosesinin qanunauyğun nəticəsi idi. Milli qurtuluş uğrunda uzun və ağır mübarizənin çox mühüm mərhələlərindən biri başa çatmışdır. XX əsrin əvvəllərində xalqımızın, onun aparıcı hissəsi olan milli-demokratik ziyalıların azadlıq

uğrunda apardığı mübarizənin qanunauyğun nəticəsi kimi ərsəyə gələn bu dövlət mövcud olduğu qısa zaman ərzində cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində bir sıra islahatlar keçirmiş, milli dövlət quruculuğu istiqamətində uğurlu addımlar atmağa müvəffəq olmuşdur. Xalq maarifi, elm və təhsil kimi həyati əhəmiyyət kəsb edən sahələr də yeni qurulmaqda olan dövlətin diqqətindən, qayğısından kənar qalmırdı. Bir sıra çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə xalq maarifinin müstəmləkəçilikdən azad olması, yeni təhsil ocaqlarının açılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı ilk gündən xalqın maarifləndirilməsinə böyük əhəmiyyət verirdi. Xalqın milli özünüdərkində, milli şüurunun oyanmasında mühüm rol oynayan milli mədəniyyətin, təhsilin, ədəbiyyat və incəsənətin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Ümumiyyətlə, həmin dövrdə AXC hökuməti elm və təhsil sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Belə ki, qısa müddətdə Xalq Maarifi Nazirliyi yaradılmış, hökumətin başçısı olan Nəsim bəy Yusifbəyli qurumun rəhbəri seçilmişdir. Cümhuriyyətin təşkil etdiyi ilk hökumətin tərkibində Xalq Maarif Nazirliyi öncül yerlərdən birini tutmuşdur. Maarif və mədəniyyət işləri haqqında danışarkən hökumətin başçısı Fətəli Xan Xoyski demişdir: “Bu, cəmiyyətin elə bir hissəsidir ki, dövlətin bazisi, ictimai həyatı bunsuz qurula bilməz” [2, s. 53]. AXC-nin daxili siyasətində Azərbaycan xalqının formalaşması layihəsinin həyata keçirilməsində əsas vasitə kimi təhsilin milliləşdirilməsi məsələsinə xüsusi yer ayrılmışdır. Cümhuriyyətin təhsil sahəsində həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri də hökumətin 1918-ci il 27 iyun tarixli qərarı ilə Azərbaycan (türk) dilinin dövlət dili elan edilməsi idi. Azərbaycan hökuməti ilk günlərdən başlayaraq, milli kadrların hazırlanması, bu sahədə təhsilin tamamilə yenidən qurulmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Nazirliyin təhsil sahəsində həyata keçirdiyi ilk və ən mühüm tədbirlərdən digəri isə məktəblərin milliləşdirilməsi olmuşdur. Azərbaycan dilini bilməyən şagirdlər üçün 3-cü və 4-cü siniflərdə Azərbaycan dili şöbələri açılmalı və burada Azərbaycan dili ilə intensiv tədris olunmalı idi ki, iki ildən sonra həmin şagirdlər artıq bu dildə təhsillərini davam etdirə bilsinlər [3, s. 95].

AXC-nin Parlamenti 7 müəllim seminariyasının, 1 qadın seminariyasının, qəza mərkəzlərində orta məktəblərin açılması, uşaq bağçaları sisteminin yaradılması, yüz nəfər azərbaycanlı gəncin təhsil almaq üçün dövlət hesabına xaricə göndərilməsi barədə və s. qanunlar və qərarlar qəbul etmişdir. Məktəblər milliləşdirilməklə ilk dəfə olaraq azərbaycanlı uşaqların doğma dildə təhsil alma hüququ qanuniləşdirilmişdir. Azərbaycan hökumətinin 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarında göstərilirdi ki, bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil şagirdlərin öz ana dilində aparılmalı və dövlət dili olan Ana dilinin tədrisi icbari surətdə həyata keçirilməlidir. Müəllimlərə yaranan ehtiyacı ödəmək üçün 1918-ci ildə Gəncə, Şəki və Zaqatalada qısamüddətli pedaqoji kurslar təşkil olunmuşdur. Eyni zamanda, Maarif Nazirliyi Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin müstəqil seminariya kimi Qazaxa köçürülməsi haqqında qərar qəbul etmişdir [4, s. 72].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasətində ibtidai, orta, orta ixtisas məktəblərinin təşkili ilə yanaşı, ali məktəblərin açılmasına da xüsusi diqqət yetirilirdi. Ali məktəblərin təşkili dəfələrlə parlamentin və hökumətin müzakirə obyektinə olmuşdu. Bakıda Pedaqoji İnstitutun açılması haqqında Maarif Nazirliyi tərəfindən qanun layihəsi işlənib hazırlanmışdı. Həmçinin Bakı Musiqi Məktəbinin bazasında Konservatorianın yaradılması barədə hökumətin fikirləri gündəliyə gəlmişdi. Lakin

iqtisadi və maliyyə çətinlikləri ancaq Bakı Dövlət Universitetinin açılmasına imkan vermişdir. Bakı şəhərində Azərbaycanın ilk ali məktəbi olan Bakı Dövlət Universitetinin yaranması haqqında fikrin parlament müzakirələrində birmənalı qarşılanmamasına, ali təhsil müəssisəsinin təşkili əleyhinə mühafizəkar səslər ucaltmasına baxmayaraq, hökumət öz qərarında ısrarlı idi. Uzun müzakirələrdən sonra parlament 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı şəhərində Dövlət Universitetinin təsis olunması haqqında qanun qəbul etmişdir. Universitetin ilk rektoru V.İ.Razumovski yazırdı: “Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı. Türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Avropa ilə Asiyanın qovşağında yeni məşəl yandı. Bu böyük tarixi hadisənin şahidləri kimi biz özümüzü xoşbəxt hiss edirik” [5, s. 86]. Onun dediklərində böyük həqiqət və uzaqgörənlik var idi. Universitetin yaranması bütün Şərqdə mühüm hadisə olmaqla Azərbaycan xalqının mədəni həyatında parlaq səhifənin başlanğıcı, onun gələcək inkişafının əsas amili idi. Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımıza böyük yadigarıdır.

Bakı Dövlət Universitetinin ilk rektoru professor V.İ.Razumovski, tibb fakültəsinin dekanı professor Levin, tarix-filologiya fakültəsinin dekanı isə N.A.Dubrovski təyin olunmuşdur. Universitetdə dərs demək üçün yüksək ixtisaslı kadrlar çatışmadığından Moskvadan və Rusiyanın müxtəlif böyük şəhərlərindən görkəmli alim və professorlar dəvət edilmişdir. İlk tədris ilində universitetdə təhsil alan 877 tələbə arasında azərbaycanlıların sayı olduqca az idi. Tarix-filologiya fakültəsinin 509 nəfər tələbəsindən yalnız 12-si azərbaycanlı idi. Tibb fakültəsinə 10 nəfər azərbaycanlı qızın qəbul edilməsi böyük hadisə idi. 1919-cu il noyabrın 15-də universitetin auditoriyalarında ilk mühazirələr başlanmışdır. Tarix-filologiya fakültəsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və maarif naziri Rəşid Qaplanov Osmanlı ədəbiyyatından, Məhəmməd ağa Şahtaxtı isə Azərbaycan dilinin qrammatikəsindən mühazirələr oxumuşdular. 1919-20-ci tədris ilində universitetdə 1094 tələbə təhsil alırdı ki, onların da 217 nəfəri azad dinləyici idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün yaratmış olduğu elm və təhsil məbədgahının bəhrəsini görməsə də, bu möhtəşəm elm ocağı Azərbaycan xalqının taleyində çox mühüm hadisə oldu. Xalqımızın gələcək inkişafında, gələcək nəsillərin yetişməsində sönməz mayak rolunu oynadı [2].

Azərbaycanın ilk ali təhsil müəssisəsi olan Bakı Dövlət Universitetinin üzərinə respublikanın ilk ali təhsil müəssisəsi kimi təhsil, elm, mədəniyyət və iqtisadiyyatın bütün sahələri üçün yüksək ixtisaslı kadr hazırlamaq vəzifəsi qoyulmuşdu. Universitet respublikada sürətlə inkişaf edən təhsil, iqtisadiyyat, elm və təhsil müəssisələrini ixtisaslı kadrlarla təmin etməli idi. Bu mühüm dövlət vəzifəsini həyata keçirmək üçün universitet hər il yeni-yeni ixtisaslar açır, tələbə qəbulunu artırır.

Arxiv sənədlərindən görünür ki, universitet tələbələri kimi hər iki cinsdən olan şəxslər qəbul edilirdilər. Universitetə qəbul olunmaqdan ötrü vacib şərt orta təhsilə malik olmaq idi. Universitetə gimnaziyanın 7 və realni məktəblərin 6 sinfini bitirmiş Azərbaycan vətəndaşları qəbul edilirdilər. Onlar diplom almaqdan ötrü əlavə imtahan verməli idilər. Eyni zamanda, müəllimlik seminariyalarını bitirmiş Azərbaycan vətəndaşları da universitetə qəbul olunmaq hüququna malik idilər. Universitetə mühazirələri dinləmək və praktiki məşğələlərdə iştirak hüququ ilə azad dinləyicilər də qəbul edilirdi. Tələbələrin və azad dinləyicilərin ödəniş haqqı 500 manata çatırdı. Eyni zamanda, universitet rəhbərliyinin təhsil alan tələbələrin 10%-ə qədərini ödənişdən azad etmək hüququ var idi. 1 sentyabr 1919-cu il tarixində parlament 100 abituriyent və tələbənin xarici ali təhsil müəssisələrinə

göndərilməsi barədə qərar qəbul etmişdi. Qərarla göstərilirdi ki, bu məqsədlə 1919-1920-ci tədris ilində dövlət büdcəsindən Maliyyə Nazirliyinin sərəncamına 7 milyon rubl vəsait ayrılır. Bu şərtlə ki, Avropaya göndərilən hər bir tələbəyə 400 frank aylıq təqaüd, 1000 frank yol xərci, eyni zamanda Rusiyaya göndərilən tələbələrə isə 3 min rubl aylıq təqaüd və 3 min rubl yol xərci ayrılacaq.

Göründüyü kimi, Xalq Cümhuriyyətinin liderləri müxtəlif xarici dilləri bilən ali təhsilli milli kadrların hazırlanmasına, ölkədə qabaqcıl dünyəvi təhsilin bərqərar olmasına xüsusi diqqət yetirmişlər [3, s. 99].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti olduqca düşünülmüş, xalqın milli mənafeyinə, azərbaycançılığa xidmət göstərən, ölkəmizin təhsil və elmi potensialını daim inkişaf etdirməyə yönələn kompleks bir siyasət idi. Bu siyasətin əsasında Azərbaycan dilinin hərtərəfli öyrənilməsi, bütün dövlət idarələrində ana dilinin tətbiq edilməsi, diplomatik yazışmalarda ana dilindən istifadə edilməsi dayanırdı. Cümhuriyyətin qarşısında dayanan ən ümdə vəzifələrdən biri də Azərbaycanda ali təhsilli milli kadrların hazırlanması idi. Hökumət bu məsələni, bir tərəfdən ölkədə ali təhsil müəssisələri yaratmaqla, digər tərəfdən azərbaycanlı gəncləri xarici ölkələrin müxtəlif ali təhsil müəssisələrinə göndərməklə həll etməyə çalışırdı [6, s. 82]. Ölkənin idarə olunmasını təmin edəcək ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlanması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin ən çox əhəmiyyət verdiyi sahələrdən biri idi. Bu vəzifənin icra edilməsi istiqamətlərindən biri azərbaycanlı gənclərin dövlət hesabına xarici ölkələrin tanınmış ali məktəblərinə təhsil almağa göndərilməsi idi [2]. Elə o vaxtdan təhsil tariximizdə azərbaycanlıların xaricdə dövlət səviyyəsində təhsil almasının təməli qoyulmuşdur.

Bu məqsədlə Azərbaycan Parlamenti xüsusi komissiya təşkil etmişdi. Komissiyanın gərgin əməyi və ciddi axtarışları ilə xaricə ali təhsil almağa göndəriləcək 100 tələbə seçilmiş, 10 nəfərin İngiltərəyə, 23 nəfərin İtaliyaya, 45 nəfərin Fransaya, 9 nəfərin Türkiyəyə, 13 nəfərin Rusiyaya göndərilməsi qərara alınmışdı. Seçilən tələbələr 1920-ci ilin yanvarında Parlament və hökumət üzvlərinin, tanınmış iş adamlarının, din xadimlərinin və ictimaiyyətin iştirakı ilə təntənəli şəkildə yola salınmışdır. Lakin qürbət ellərə yola düşən gənclərin heç də hamısı nəzərdə tutulduğu kimi təhsil ala bilməmişdir. Çünki İngiltərə azərbaycanlı tələbələri qəbul etməmişdir. İtaliyada təhsil alması nəzərdə tutulan 23 nəfərdən yalnız 6 nəfəri həmin ölkədə qalmışdır. Fransada təhsil almalı olan 45 nəfərin hamısı orada yerləşə bilməmişdir. Parlament komissiyası ölkələrin siyahısını tərtib edərkən Almaniyanı bu siyahıya salmasa da, yuxarıda adları çəkilən ölkələrdən fərqli olaraq məhz Almaniya tələbələrimizin yaşaması və təhsil alması üçün ən münasib ölkə olmuşdur. Azərbaycanlı tələbələrin çoxu Almaniyanın ali təhsil müəssisələrinə qəbul edilmişlər [6].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mədəni-maarif sahəsindəki siyasətində milli mənafehlərə hörmət prinsipi çox yüksək tutulmuş və demokratik xarakter daşımışdır. Bu siyasət Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin mənafehinə uyğun idi, onların mədəni inkişafı üçün geniş və real imkanlar açırdı. Milli dövlətçiliyimizin tarixi nailiyyəti olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa ömür yaşasa da, xalqımızın əzəli arzusu olan müstəqillik ideyalarının gələcəkdə gerçəkləşməsi üçün zəngin ənənələr formalaşdırmış, milli ideologiyanın, azərbaycançılıq ideyasının inkişafının elmi əsaslarını yaradıb yadigar qoymuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi münasibətilə təşkil olunan rəsmi qəbulda iştirak edib / <https://president.az/articles/28794>
2. Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920). Məs. redaktor: N. Ağamaliyeva. Bata, 1998
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası: I cild Lider nəşriyyat Bakı 2004
4. Bakı Dövlət Universitetinin dünya şöhrətli məzunu.,B., 2001
5. Məhərrəmov A.M. Bakı Dövlət Universiteti.- B., 2000.
6. Bakı Dövlət Darülfünununun Təsis. Sənədlər toplusu. Bakı, ADU, 1989

Тунзала Мусаева

ПОЛИТИКА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

АННОТАЦИЯ

Особое место во внутренней политике Азербайджана отводилось вопросу национализации образования, основному инструменту для реализации проекта формирования азербайджанской нации. Особое внимание было уделено открытию университетов в политике Азербайджанской Демократической Республики. Важным событием в области национально-культурного строительства стало открытие первого в Баку университета. Организация высших учебных заведений часто обсуждалась между парламентом и правительством.

Tunzala Musayeva

POLITICS OF HIGHER EDUCATION OF AZERBAIJANI DEMOCRATIC REPUBLIC

ANNOTATION

The special place in domestic policy of Azerbaijan was allocated to a question of nationalization of education, the main tool for implementation of the project of formation of the Azerbaijani nation. Special attention has been paid to opening of the universities in policy of Azerbaijan Democratic Republic. Opening of the Baku's first university became an important event in the field of national and cultural construction. The organization of higher educational institutions was often discussed between parliament and government.